

RENDSZERVÁLTÁS UTÁN FALUSI SORSFORDULÓ ÖKÖRITÓFÜLPÖSÖN

Kutatási beszámoló

Bevezetés

Az alábbi dolgozat a „Rendszerváltás után — falusi sorsforduló a Kárpát-medencében” című kutatás¹ első, magyarországi eredményeit összegzi.

A kutatás kiindulópontjaként az a feltételezés szolgált, hogy a trianoni békeszerződést megelőzően a vizsgált három falu Beregszász–Szatmárnémeti vonzáskörzet térségében, egy gazdasági övezetben helyezkedett el. A határok módosulásával és az ezt követő állami elzárkózási politika révén a mezőgazdasági termelés és fogyasztás kialakult rendszere felbomlott. Mivel falvaink lakosainak többsége a mezőgazdaságból élt, s él még ma is, feladatul tűztük magunk elé az egykori — igaz azóta az iparosítással valószínűleg jelentősen megváltozott — gazdasági kapcsolatháló esetleges újrászövődésének feltérképezését. Úgy véltük, a rendszerváltás megteremtette a liberalizáltabb külgazdaság-politika érvényesülését, és az állam befolyásának, ellenőrzésének visszaszorulása révén lehetőség kínálkozik a békeszerződés előtti kapcsolatok részleges újjáéledésére, a kialakult fejlettségbeli különbségek csökkenésére.

A rendszerváltást mint a politikai szféra fogalmi körébe tartozó jelenséget, úgy is megpróbáltuk körbejárni, hogy kiderüljön, kik is kerültek előnyösebb pozícióba a változások révén: kik voltak azok, akiknek személyes státuszbeli és pozicionális emelkedése egybekapcsolódott az átalakulás előrehaladásával. A téma magyarországi és romániai szakirodalmára alapozott hipotézisünk szerint a nyolcvanas évekre létrejött az a csoport, amely alacsonyabb szervezeti pozíciókkal bírt ahhoz képest, ami magas társadalmi elismertsége, presztízse révén neki kijárt volna, s a politikai változások e csoport megszerveződését és hatalomra kerülését hozták.

A területi és foglalkozási *mobilitás* vizsgálata során a rendszerváltás közepette kialakult makrogazdasági helyzet egy aspektusát, az egyéni reakciók meghatározott típusát kívántuk felmérni. Azt a jelenséget kívántuk tehát elemezni, hogy a széles rétegek számára romló megélhetési körülmények, a munkalehetőségek csökkenése indukál-e vándorlást, munkaerőmozgást, s ha igen, milyen mértékűt. Látva azt, hogy a jelenség átlépi az országhatárokat, úgy gondoltuk, a kutatásnak is ugyanezt kell tennie.

A kutatás során az *etnikai, felekezeti* konfliktusok feltérképezését is fontos feladatnak tartottuk, abból a megfontolásból, hogy a térség, s maga a három falu is vegyes lakosságú (magyar többség mellett, cigány, román, ruszin-ukrán kisebbségek), így a gazdasági változásokra adott válaszokban esetleges ilyen háttérű eltérések is előfordulhatnak.

A fenti hipotézisek kidolgozásához és operacionalizálásához a magyarországi faluban, Ökörítőfülpösön végzett terepmunka szolgált kiindulópontul. A rendelkezésünkre álló magyar szakirodalom ezt a megoldást tette indokolttá, ugyanis ha a községek regionális összetartozásáról alkotott feltételezésünk igaz, az így kialakított fogalmi készlet többé-kevésbé eredményesen alkalmazható — legalábbis kezdetben — a másik két helység esetében is.

A terepmunka befejeztével, a tapasztalatok feldolgozásához látva az a kép alakult ki bennünk, hogy a megszerzett ismeretek jó alapul szolgálhatnak a magyar polgárosodás-irodalomban lassan letisztuló gondolatok, hipotézisek ellenőrzésére, illetve néhány problémának a konkrét kutatás alapján történő átfogalmazására.

Úgy látjuk, hogy a polgárosodás fogalma körül sűrűsödnek össze az utóbbi évtizedek magyar szociológiájában az elmúlt 40 év egyes társadalmi jelenségeiről, folyamatairól — például a második, árnyékgazdaságról, a vagyonosodásról, a szocialista vállalkozásokról — kialakult különböző felfogások. Ennek legnagyobb hatású megfogalmazói Márkus István az utóparaszttság, Juhász Pál a parasztpolgárosodás, Szelényi Iván és Kovách Imre (eltérőképp megfogalmazva) a polgárosodás koncepcióival.

Nem találtunk azonban olyan hipotézisrendszert, amely az 1989 óta végbement társadalmi mozgások leírására konzisztens fogalmi keretet kínálna. Ennek okai közt bizonyára az egyik legfontosabb az, hogy a változások rendkívül gyors üteműek voltak, a tudományt váratlanul érte a rendszerváltás. Elemzésünk során abból indultunk ki, hogy a magyar társadalom életében a makroszintű politikai és gazdasági változások olyan jelenségeket, cselekvési típusokat, csoportokat hívnak életre, amelyek a megelőző 20–30 évben megismertektől jelentős mértékben eltérnek. Úgy véltük, hogy a rendszerváltás során a gazdasági és politikai szféra átrendeződése új csoportok létrejöttét indukálja. Kialakulásuk, illetve az eddigi csoportok átalakulása csak a nyolcvanas évek végi állapotokból kiindulva érthető meg.

A magyar szociológiai irodalomnak az az ága, amely az elmúlt 20–30 év falusi mozgásait vizsgálta, kidolgozta a falusi társadalom rétegződésének alapképletét. Az eltérő hangsúlyok ellenére a Szelényi-féle (1992) „káderek–proletárok–paraszt-munkások–vállalkozók” négyes klasszifikációt a téma kutatói lényegében elfogadták. Kiindulásképpen mi is ezt tettük. Problémát és ebből következően vizsgálati témát az jelentett számunkra, hogy az átalakulás során miképp alakult a polgárosodás folyamatába a hetvenes–nyolcvanas években bekapcsolódott egyének és háztartásaik helyzete. A 4 fő csoport közt milyen eltolódások mentek, illetve mennek végbe a gazdasági recesszió elhúzódó időszakában? Milyen eltérő alkalmazkodási mechanizmusokkal találkozunk a falusi népesség különböző rétegeiben, és az eltérő alkalmazkodás milyen mintákat alakít ki, és így milyen új csoportok jönnek létre?

A hosszú gazdasági válságot azért is tartjuk érdekes vizsgálati időszaknak, mert lehetőséget kínál arra, hogy verifikáljuk a hetvenes–nyolcvanas években, tehát egy alapvetően prosperáló, illetve stagnáló időszakban kimunkált és részben bizonyított hipotéziseket. Hisz a fellendülési időszakok általában csökkentik a vagyoni, életmód-

beli, gazdálkodási különbségeket, míg a recesszió során ezek növekedése tapasztalható.²

Mindezek figyelembevételével arra a következtetésre jutottunk, hogy *retrospektív* szemlélet segítségével többet érthetünk meg az elmúlt évtizedek magyar falujában végbement változásokból. Alapfeltételezésünként az a tétel szolgált, miszerint az autonómiára törekvés, a totalitárius társadalomszervezési eljárásokkal szembeni „népi ellenállás”, a „csöndes forradalom” győzelméhez érkezett. Elhárultak az intézményes akadályok a szimbolikus tőkék szintjén a nyolcvanas években megkezdődött átrendeződés kiteljesedése, vagyis a társadalmi alrendszerekben a pozicionális átrendeződés elől. A politikai rendszerváltással megszűntek azok az erők, amelyek a káderesedést és proletarizációt, mint preferált társadalmi folyamatokat biztosították. Szabaddá vált az út a polgárosodás, a vállalkozóvá válás, a kapitalizálódás irányába. De csakugyan szabaddá vált-e az út, vagy netán új akadályok támadtak, új, eddig ismeretlen alkalmazkodási mechanizmusok? Vagy tán az átalakulás során épp az a tapasztalat ment veszendőbe, melyet az elmúlt évtizedekben halmoztak fel az emberek a rendszer természetéről, státuszuk megőrzésének vagy épp emelésének lehetőségeiről?

Kik a haszonélvezői a változásoknak, kik a legkorábban alkalmazkodók, a nyertesek? S kik a vesztesek, s miért épp ők? Vajon a „csöndes forradalomban” Szelényi Iván szerint oly központi szerepet betöltő középparasztság, vagy talán a Márkus István-féle utóparasztság ivadéka-e a főszereplők?

Rendkívül összetett problémakörrel kellett és kell megbirkóznunk a kérdések megválaszolásának során. E dolgozat keretei közt csupán tapasztalataink összefoglalására és ennek alapján néhány következtetés levonására tehetünk kísérletet. Mivel anyagi lehetőségeink korlátozottak, ezért a részt vevő megfigyelésen alapuló falumonográfia lehetőségét egyelőre el kellett vetnünk, így csak az alábbi megközelítési módok alkalmazására nyílt lehetőségünk: mélyinterjúk készítése, próbakérdőívek lekérdezése és pontosítása, fotók készítése, a rendelkezésre álló statisztikai forrásanyag feldolgozása (népszámlálások, mezőgazdasági összeírások), illetve néhány eseményen való megfigyelő részvétel (pl. esküvő).

Az alábbiakban ököritófülpösi kutatásunk eredményeit mutatjuk be: a falu gazdaságának jellemzőit, a gazdasági magatartástípusait, majd a foglalkoztatási szerkezet és a politikai elitváltás alakulását vesszük sorra. Mindezek alapján az Ököritófülpösi tapasztaltakat szélesebb kontextusban is elhelyezzük.

Helyzetkép Ökörítőfülpösről

1. Ökörítőfülpös földrajzi helyzete, természeti adottságai, népessége, infrastruktúrája

Ökörítőfülpös Szabolcs-Szatmár-Bereg megye — és egyben az ország — északkeleti sarkában fekszik kb. 20 kilométerre a román–magyar határtól. A falun áthalad a csengersimai határátkelőhely felé vezető főútvonal. Ebből a szempontból fekvése kedvezőnek mondható, hiszen a falun jelentős nagyságú tranzitforgalom halad át.

A község szempontjából kedvezőnek tűnik az a körülmény is, hogy a Szamos a közelben folyik, vizét esetleg öntözés céljára hasznosítani lehet a jövőben. A Holt-Szamos egyenesen kettészeli a falut, a hajdani két községet, Ökörítót és Fülpöst választva el egymástól. Halastóként való hasznosítása szintén szóba kerülhet a közeljövőben. A falu közelében fekvő, jelenleg önálló önkormányzattal rendelkező Rápoly község határában turisztikai célokra is alkalmas Szamos szakasz van kiépülőben.

Kedvezőtlen körülmény, hogy a falu közelében nem található olyan város, mely felvevő- és exportpiacul szolgálhatna a mezőgazdasági termékek számára. A trianoni békeszerződés értelmében vélhetően azok a városok kerültek más államok fennhatósága alá, amelyek ezt a szerepet betöltötték. Ezt látszanak alátámasztani idősebb interjúalanyaink megállapításai is, akik szerint főképp a beregszászi zsidó kereskedők közvetítették a falu termékeit távolabbi felvevőpiacok felé. Mátészalka és Fehérgyarmat az elmúlt 70 évben nem tudott hasonló szerepet kialakítani (ezért is emlékeznek szívesen az idősebb gazdák a háború alatti évekre, mikor a Trianon által szétszakított régió gazdasági egysége helyreállt).

A falu természeti adottságai jónak mondhatók egy alapvetően mezőgazdasággal foglalkozó település számára. A községhez tartozó földterület 3343 ha, ebből belterület 311 ha. A föld minőségére vonatkozóan a tsz adataiból vonhatunk le következtetéseket.

A község földterületének összetétele 1989-ben

	hektár	százalék	aranykorona	százalék
szántó	2105	85,6	38424	91,8
kert	20	1,0	—	
gyümölcsös	87	3,5	2956	7,0
gyep	65	2,6	427	1,0
erdő	16	1,0	60	0,2
művelés alól kivont terület	165	6,7	—	
	2458	100	41867	100

Feltételezve, hogy a magántulajdonban lévő földterület (ami egyelőre elenyésző nagyságú) minőségileg nem különbözik a tsz-tulajdontól, azt mondhatjuk, hogy a földek átlagos aranykorona értéke hektáronként 18.4 ark. Ennél lényegesen nagyobb a gyümölcsösök értéke: 33.97 ark/ha. Altalajkincsekkel a község nem rendelkezik.

A településen élő 2152 fő (1991) életkori megoszlása:

		<u>százalék</u>
0–17 éves	571 fő	26,5
18–59 éves	1157 fő	54,7
59 éven felüli	424 fő	19,7

1960 és 1990 között a lakosság száma csökkenő tendenciát mutatott (2678 főről 1969-re), azóta lassan növekszik. 1989. január elsején az 1009 munkaképes korú lakosból csak 44 volt munkanélküli, 1991. december 31-én számuk elérte a 165-t, azaz az 1157 munkaképes lakos 15 százalékát. Ottjártunkor ez az arány már 30 százalék fölé emelkedett.

A községben jelentős cigány népesség él (1989-ben 362 fő, az összlakosság 17%-a), mely két csoportban két vajda vezetésével Fülöpösön elszórtan, míg Ökörítön egy csoportban lakik.

A lakosság vallási megoszlásáról nincsenek pontos adataink, annyi azonban biztos állítható, hogy az itt élők nagy része, a katolikus cigányok kivételével, református. A faluban lakó lelkész szerint kb. 10–12 család él rendszeres hitéletet.

A lakásállomány az országos átlaghoz képest meglehetősen elavult, zömmel a hetvenes években, az árvíz után épült, bár sok a két világháború között épült ház is. A faluban jelenleg 670 ház található, ebből

		<u>százalék</u>
1 szobás	181 db	27,0
2 szobás	295 db	44,0
3 és több szobás	194 db	29,0

A lakásállomány is, miként a népesség, 1990-ig csökkent (évi egy-kettővel), azóta lassú növekedés indult meg.

Az ivóvíz- és energiaellátás megfelel a magyar átlagnak (1993 folyamán kezdik el a földgázhálózat építését), a távbeszélő hálózat jobban kiépült. Az 1990 decemberében átadott 400 fővonalas központra folyamatosan kapcsolják rá a lakossági állomásokat. Az úthálózat állapota az átlagosnál rosszabb, a főútvonalon kívül alig van burkolt út.

Az iskolai és óvodai ellátás infrastrukturális feltételei adóttak. A község iskolája a jelenlegi létszámnál sokkal több gyerek befogadására készült, a községben ugyanis

tavalyig egy állami nevelőintézet is működött a hajdani Németh-kastélyban. Jelenleg inkább az iskola kapacitásának kihasználása okoz gondot. Az egészségügyi ellátás feltételeinek biztosítása terén az önkormányzat éppen az idén tesz nagy előrelépést az egészségügyi ház átadásával. A falunak eddig nem volt saját orvosa, a körzeti orvos Tyukodról járt át, mivel a lakásfeltételek nem voltak számára biztosítva.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy Ökörítőfülpös természeti-infrastrukturális feltételei nem maradnak el jelentősen az országos átlagtól. Ami igazán hátrányosnak tekinthető az földrajzi elhelyezkedése.

A határ közelsége — a térség városaival (Kisvárdra, Mátészalka) eltérően — szinte semmilyen pozitív hatással nincs a falura. A vendéglátó egységek nem rendezkedtek be az idegenforgalomra, úgy tűnik, a kiskereskedők sem ebből akarnak megélni. Egyetlen kivételként a Gazdaboltot említhetjük, amely forgalmának nagy részét a határ túloldaláról érkezőkkel bonyolítja le. A főleg mezőgazdaságból élő falu jelen pillanatban teljesen nélkülözi a biztos felvevőpiacot, ami mind a termelőszövetkezetet, mind a magántermelőket súlyosan érinti.

A rendszerváltás következtében fellépő gazdasági problémák (üzemek bezárása, munkanélküliség, agrárrecesszió) az eddig látens hiányosságokat felszínre hozták, de természetesen meg nem oldhatták.

2. A gazdasági tevékenység szervezeti formái

A kutatás során különös figyelmet szenteltünk a különböző gazdasági tevékenységek rendszerezésének. A gazdaság első, második stb. szférákra osztása a magyar szakirodalomban a nyolcvanas évek kutatásainak eredményeképpen honosodott meg. Mi is alkalmaztuk ezeket a fogalmakat, de az esetleges félreértelmezések elkerülése érdekében szeretnénk tisztázni fogalomhasználatunkat.

A szférák megkülönböztetését két dimenzió mentén végeztük el, *egyrészt* aszerint, hogy a gazdasági interakcióban tulajdonost cserélő áru, információ, egyéb jog állami, szövetkezeti, egyéb gazdasági társasági, avagy egyéni tulajdonban van-e, *másrészt* pedig aszerint, hogy az interakció legális, azaz törvényes-e. Így *első gazdaságon* azokat a gazdasági interakciókat s hozzájuk kötődő intézményeket értjük, ahol állami, szövetkezeti és más gazdasági társasági tulajdonban levő jogok legálisan cserélnek gazdát, *második gazdaságon* az egyéni tulajdonban levő jogok legális átruházását, *harmadik gazdaságon* az állam, a szövetkezetek és egyéb gazdasági társaságok tulajdonát képező jogok törvényellenes mozgását (pl. fuszítás, munkahelyi lopás stb.), *negyedik gazdaságon* pedig az egyéni tulajdonú jogok államilag nem engedélyezett mozgását (pl. illegális, számla nélküli értékesítés, vámszabályok kijátszása, „csencselés”) értjük.

A gazdasági tevékenységek fenti csoportosítása lehetőséget kínál arra, hogy bizonyos összefüggésekre rámutassunk. A következő részben ismertetjük azokat a jogi szervezeti formákat, melyek Ökörítőfülpös gazdasági életét meghatározzák. Ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy a bemutatandó tipikus interakciókat el tudjuk helyezni abba az

intézményi környezetbe, mely ezeknek épp egyik fő meghatározója. Ezek alapján a falu gazdasági szervezeteit öt csoportba sorolhatjuk:

- a) a termelőszövetkezet
- b) állami szolgáltató szektor
- c) kisiparosok, kiskereskedők
- d) START Kft
- e) mezőgazdasági vállalkozók

(A témánk szempontjából kiemelten fontos ötödik csoportot a következő fejezetben mutatjuk be részletesen.)

A helyi munkaerő struktúrája 1989. január elsején

	férfi		nő		összesen	
	százalék		százalék		százalék	
ipar	8	2,2	1	0,3	9	1,0
épitőipar	4	1,1			4	0,4
mező- és erdőgazd.	177	48,8	132	37,2	309	34,0
szállítás, hír.	10	2,7	2	0,6	12	1,3
vízgazdálkodás	1	0,3			1	0,1
személyi szolg.	1	0,3	4	1,1	5	0,5
egészségügyi, szoc. és						
kult. szolg.	16	4,5	65	18,3	81	8,9
közigazgatás	13	3,5	23	6,5	36	4,0
helyben dolgozók						
összesen	230	63,4	227	64,0	457	50,2
napi ingázók	133	36,6	128	36,0	261	28,7
heti, havi ingázók					192	21,1
aktív keresők						
összesen	363	100	355	100	910	100

A fenti táblázat számunkra két fontos információval szolgált. Az egyik az ingázók magas száma, amely jól jellemzi a helyi munkaerő-kereslet szükségét, és amelyből arra is következtethetünk, hogy a falu lakosságára milyen hatással voltak az elmúlt években az iparban végbement, elsősorban az ingázókat sújtó elbocsátások. Az önkormányzat becslése szerint a munkaképes korú lakosság 30 százalékát kitevő munkanélküliek java része a volt ingázók közül kerül ki.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas aránya (a helyben foglalkoztatottak 64%-a) azt bizonyítja, hogy ez az ágazat meghatározó a falu gazdasági életében. A volt állami nevelőintézet ingatlanán berendezkedő START Kft még csak készülődik a rehabilitációs központ beindítására, a helyi kisipar pedig alulfejlett, alig van főállású kisiparos a faluban. Az önkormányzatnak egyetlen vállalkozása van, a tejbegyűjtő központ, és ez is csak egyetlen személyt foglalkoztat. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a többi területen (tanügy, közigazgatás stb.) dolgozók jövedelmük jelentős részét a mezőgazdaságból szerzik, olyannyira, hogy az itt végzett tevékenység gyakran fontosabb számukra, mint az első gazdaságban ellátott munkájuk.

A fentiek ismeretében felmérhető a tsz jelentősége a község életében, hisz a mezőgazdaságot jelen pillanatban a tsz igen erős dominanciája jellemzi. Az egyébként is kevés mezőgazdasági magánvállalkozó között alig akad kettő-három, aki teljesen függetleníteni tudja magát tőle. A faluban tehát az első, a második és a harmadik gazdaságban egyaránt a mezőgazdasági tevékenység a meghatározó, és ez elválaszthatatlan a tsz-tól.

a) A Szamosmenti Egyetértés MGTSZ

Ökörítőfülpös alapvetően szegényparaszt és cselédközség volt a földosztást, illetve a tsz szervezést megelőzően. Talán ennek is tulajdonítható, hogy a környéken elsőként itt alakult meg a tsz (egyébként az országban is az elsők között). Ez a későbbiekben helyzeti előnyt jelentett a falu számára, például a tanácsi központ kiválasztásakor.

1978-ban az ökörítőfülpösi, a györteleki és a géberjéni termelőszövetkezetet összevonták „Szamosmenti Egyetértés Mgtsz” néven. Az új tsz-ben, nevével ellentétben, egyáltalán nem uralkodott egyetértés, főleg miután (1982–1985 között) hatalmas veszteséget halmozott fel. Bár 1986-tól egészen 1989-ig nyereséggel működött (közben állóeszköz-állománya csökkent), a felhalmozott adósságtól nem sikerült megszabadulnia. 1990-ben ismét veszteséges volt, és 1991 júliusától szét is vált az eredeti három részre. A régi vezetők eltűntek az irányításból. A szétválást a cégbíróság még nem jegyezte be, így jogilag még mindig egy nagy termelőszövetkezet létezik, holott de facto már egy éve három teljesen elkülönült gazdasági egység működik három vezetőséggel (a vagyonmegosztás is megtörtént).

Az új ökörítőfülpösi tsz 182–184 millió forintos mérleg-főösszeggel, 51 millió forintos hitelállománnyal indult 1991-ben. A földek minőségét és művelési ágak szerinti megoszlását egy korábbi táblázatban már összefoglaltuk. Az 51 millió forintos hitelállományból a szállítók és a bankok 14–14 millióval, a központi Területfejlesztési Alap pedig 23 millióval részesedik.

A hitelek, főleg a banki jelzáloghitelek, nagyon megterhelik a szövetkezetet. A legjobb földeket (a gyümölcsöst) kötötték le. A 14 millió forint banki hitelből 7 milliót már sikerült visszafizetni, semmi remény sincs azonban a KTA visszafizetésére. Miután a hitelezők nem hajlottak ennek elengedésére, a tsz kénytelen volt csődöt kérni önmaga ellen. Hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, a szétvált szövetkezet ökörítőfülpösi része megpróbált betéti társasággá alakulni. A BT 16 beltagját a tsz 10 tagú vezetősége, valamint a tsz-iroda 6 fős személyzete alkotja, és 310 kültagja van, ezek a bennmaradni szándékozó volt tagok. (Akik ki akartak lépni, már megtették, a vagyonfelosztás folyamatban van.) A kültagok be is fizették az 1000 forintos hozzájárulást, de a cégbíróság nem jegyezte be a megalakult BT-t sem. Tény, hogy a vezetők elképzelései szerint a csődeljárás és a vagyonmegosztás után a BT tulajdonába került volna a tagjait megillető vagyonrész.

A nem tsz-gazdák, akik a kárpótlás során visszaigényelték földjeiket — számuk egy-két tucat körül mozog —, hevesen támadják a be nem jegyzett BT-t és tsz-t.

Szerintük mindez csak arra való, hogy elodázzák a vagyonnevesítést és -felosztást. Közülük is alig néhánynak van esélye arra, hogy életképes farmergazdaságot teremtsen. Többnyire idős emberek, akiket inkább az ösztön és a nosztalgia motivál, mintsem a gazdasági racionalitás. Jobbára ők alkotják a helyi kisgazdapártot is. Kevesen vannak közöttük volt „kulákok”, vagy azok leszármazottai. Az ilyen családok java részét (számuk 15–20-ra tehető, és 20–60 holdon gazdálkodtak) az ötvenes években elűldözték a faluból.

A jelenlegi helyzetben a kompetensnek tekinthető személyek véleménye szerint legfeljebb 20–30 család tudna a faluban életképes magángazdaságot létrehozni. A többiek sem a szükséges tőkével, sem megfelelő tudással nem rendelkeznek. Számukra nem marad más alternatíva, mint a tsz, vagyis a BT, illetve ami végül is lesz belőle, konkurens társas szerveződés ugyanis nem jött létre a faluban. A szövetkezetből kivált gazdák jó része szintén rászorul a tsz utódszervezetére, mivel nem rendelkeznek megfelelő gépparkkal a kivett földek megműveléséhez. Mindezek után talán joggal állíthatjuk, hogy a tsz sorsa központi kérdés Ökörítőfülpösön, a csődeljárás után megszületendő utódjának mindenképpen meghatározó szerepe lesz a falu gazdasági életében.

b) Az állami szolgáltató szektor

Ide soroljuk az önkormányzatot mint vállalkozót, az ÁFÉSZ kirendeltségeit, a postahivatalt és a takarékpénztárat. Mint a munkaerő-mérlegből láthattuk, az itt dolgozók száma 159 fő, a tsz után tehát ezek az intézmények foglalkoztatják a legtöbb embert. Privatizációjukról nincs szó, átszervezési szándékról sem tudunk. Az önkormányzat vállalkozása (tejbegyűjtő központ) újszerű ugyan, de kis volumenű (egy alkalmazott) és ráfizetéses. Az ÁFÉSZ boltjai rosszul ellátottak, viszont maga a szövetkezet a legnagyobb termékvásárló a faluban, több megbízottja is van.

c) Kisiparosok és kisvállalkozók

Az 1991-es nyilvántartás szerint 25 kisiparos és 11 kiskereskedő tevékenykedik a faluban. A klasszikus kisiparosi szakmák képviselőit találjuk meg közöttük: asztalos, szabó, fuvarozó, fodrász, vízvezetékszerelő stb. Nincs viszont kőműves, cipész és önálló mezőgazdasági felvásárló sem. Az ÁFÉSZ-en kívül néhány nyíregyházi és debreceni kft-nek vannak csak megbízottai. Jószerivel nincs közöttük olyan, aki egyetlen jövedelmi forrásként tekintene vállalkozására, ilyenekre csak a néhány mezőgazdasági vállalkozó között akadunk.

d) A START Kft

A START Kft-t tevékenységének specifikus volta, valamint alkalmazottainak tervezett jelentős száma miatt érdemes kiemelten kezelni. A START mozgáskorlátozott embe-

rek rehabilitációjával foglalkozik, olyan munkalehetőségek teremtésével, amelyeket mozgássérültek is el tudnak látni. 1992 elején vásárolták meg a volt állami nevelőintézet ingatlanait. Terveik közé tartozik többek között egy csomagolóüzem felszerelése és mezőgazdasági tevékenység folytatása is, saját és bérelt területeken. Amennyiben sikerül elérni a tervezett kapacitást, az intézet két év múlva már száznál több helybeli és nem helybeli mozgássérültet foglalkoztatna. Jelenleg azonban csak néhányan dolgoznak itt, volt intézeti alkalmazottak, akik karbantartási munkát végeznek.

3. Gazdák, termelők, vállalkozók

Ebben a fejezetben az egyének gazdasági magatartását és családi-háztartási környezetét rendszerezük. Ehhez felhasználjuk azt a 25 interjút, amelyekben az alábbi kérdésekre kerestünk választ:

- a háztartásfő származása, családi háttere, korábbi életútja,
- a háztartás nagysága,
- a gazdaság³ nagysága, kapcsolata a háztartással,
- a gazdaság külső kapcsolatai,
- a gazdaság kialakulásának története,
- az alkalmazott munkaerő és eszközállomány nagysága,
- a monetarizáltság, illetve a reciprocitás szerepe a termelésben,
- az alkalmazott státuszszimbólumok.

E szempontok alapján az alábbi csoportokba rendezhetjük a gazdaságok szereplőit:

a) A vállalkozók régi csoportja

Öt gazdaságot sorolhatunk ebbe a körbe, ahol már a Kádár-rendszer idején is foglalkoztak árutermeléssel a háztáji keretei között, de folyamatosan alkalmazkodva a piac igényeihez, és jelentős tőkét halmoztak fel. Ez a tőke most, a befektetési lehetőségek megnövekedésével, a termelés feltételeinek megteremtésére-bővítésére szolgál. Hárman felvásárlási tevékenységgel is foglalkoznak. Hárman közülük rendelkeztek munkahellyel (most munkanélküliek), míg ketten a nyolcvanas évek derekán hagyták ott az első gazdaságot.

A fellépő munkaerő-szükségletet háromgenerációs, nem együtt élő családjukból biztosítják. Idegent ritkán alkalmaznak, inkább csak szüret idején, amikor viszont nem a széles rokonság és a barátok munkacseréjével oldják meg a munkaigény kérdését. Ide sorolták a vendéglátó egységet üzemeltető, azonban Mátészalkára költözött vállalkozót. A többiek a mezőgazdasághoz kötődő üzemágakban tevékenykednek. A gépesítettség jelentős mindegyik üzemben, a termelést eszközigényes kultúrákra összpontosítják. Jellemző a csoportba soroltakra az újtási szellem: egyikük ma konzervüzemet létesít, a szippantóskocsis-szolgáltatást, az uborkázást és a felvásárlási tevékenységet is közülük kezdték elsőnek. Esetükben jellegzetesen vállalkozói mentalitással találkozunk: a pénzbevételek maximalizálása érdekében piaci újítások beveze-

tésével, magas kockázatvállalással. Az ebbe a csoportba soroltak alkotják a falu gazdaságilag legmozgékonyabb részét, ami egyszersmind megkülönbözteti őket, két esetben pedig már szüleiket is, a Kádár-rendszer átlagos, konform szereplőitől. Két esetben a háború előtti „jó gazdák” leszármazottaival találkozunk, és egyikük kivételével föld(vissza)vétellel kívánnak lehetőséget biztosítani felhalmozásuk további növelésére.

b) A régi helyi politikai elitből kikerült vállalkozók

A vállalkozók másik csoportját a volt MSZMP- és tsz-vezetők alkotják, akiknek az első gazdaságban és állítólag a harmadik gazdaságban is betöltött jelentős pozícióikat kihasználva sikerült tőkét felhalmozniuk. A faluban jelenleg három régi vezető él — egyikük ma is vezető —, míg néhányan már a rendszerváltást megelőzően elköltöztek, s vagyonukat máshol fektették vállalkozásokba.

Sajnos alapvető problémát jelentett a csoport vizsgálatakor a tulajdonukban levő termelőeszközök és tőke felmérése, mivel nemigen kívántak erről beszélni, illetve a beszerezhető információk köre a „pletyka” szintjén maradt. Valószínűleg az is közrejátszik ebben, hogy maguk a résztvevők sem tartották precízen számon saját és az adott intézmény tulajdonát képező tárgyak és jövedelemforrások körét.

Mindhárman fontos vezetői feladatot láttak el a tsz-ben. A nehezen beszerezhető, szűk körű információk alapján arra a feltételezésre jutottunk, hogy pozíciójuk a harmadik szféra szempontjából is kedvező feltételeket biztosíthatott számukra a tsz tulajdonát képező javak feletti rendelkezés tekintetében. A rendszerváltás megindulásával, kihasználva az adódó jogi lehetőségeket, valamint szakértelmükből és hatalmukból profitálva jelentős mennyiségű termelőeszközhöz jutottak előnyös feltételekkel. Lényegében rendelkeznek a nagyobb mezőgazdasági vállalkozás beindításához szükséges tőkével és infrastruktúrával, azonban egyelőre a magatartásukat kiváráss jellemzi. A kivárást inkább a bukástól való félelem indokolhatja, semmint a vállalkozói szellem hiánya. Mindhárman szegényparaszt családból származnak és a Kádár-rendszer tipikusnak mondható pártkarrierjét futották be, ami a helyi választásokon elszenvedett vereséggel tört meg. Jó kapcsolatokkal rendelkeznek ma is, hiszen a hajdani ismerősök jelentős része még mindig államhatalmi pozíciót tölt be, vagy épp a magánszférában tevékenykedik. A szolidaritás természetesen működik köztük, s ennek révén olyan gazdasági ügyletek jöhetnek létre, melyek a társadalom más csoportjai számára is jelentős haszonnal bírnak (pl. munkahely teremtése egy üzem beindításával).

Az a) és b) pontban csoportosított aktorokat vállalkozóknak tartjuk. Felhalmozott tőkéjük különböző eredetű, de közös sajátosságuk a piacorientáltság, az önállóságra törekvés, a pénzbevétel növelésének, a jólét megteremtésének az igénye. Az előbbieknak ez mintegy természetes közege volt olyan időszakban, melyben az állam nem semlegesen viszonyult a különböző tulajdonságokhoz; az utóbbiak a múlt rendszerben az első és feltehetőleg a harmadik gazdaságból profitálva halmoztak fel, majd politikai kényszerűségből váltottak az utóbbi években stratégiát.

c) A helyzetüket stabilizálók

A következő csoportba a falusi méreteket tekintve közepes gazdaságok tartoznak. Közös tulajdonságuk, hogy nem válik el élesen a háztartás és a gazdaság, az üzemméret nem lép túl a háztáji kereteken. Ugyanakkor jelentős nagyságú az állatállomány, illetve megtalálható egy teljesen a piacra termelő üzemág, amelyben meggyet, körtét, uborkát vagy almát termesztenek.

Az első gazdaságban is részt vesznek az idetartozók: magas szakképzettségüket az iskolában, a tanácsi vagy a tsz-apparátusban kamatoztatják. Annak idején a háztáji beindításának fő motiváló tényezője a pótlólagos jövedelemszerzés volt, ma már azonban sikeres tőkefelhalmozásuk eredményeképpen jelentős indulótőkét tudnának felmutatni, ha teljesen átváltanának magánvállalkozásra.

Öten tartoznak ebbe a csoportba, a falu életében domináns szerepet betöltő emberek. Gazdasági tevékenységük — Kovách Imre szavaival szólva — piacorientált, a jóléti mobilitás ethosza és a társadalmi normák erős befolyása jellemzi.

A második gazdaságban való részvételük kizárólagosan a mezőgazdasághoz kötődik, a tanárok esetében a fő ösztönzést a pedagógusi illetményföld jelentette. Az üzem működtetése során igénybe vett családi segítség a testvérekre már nem terjed ki (a gazdaság nagysága ezt nem is indokolja), szüretkor a szélesebb rokonság és a szomszédok munkaerő-cseréjével fedezik a szükségletet.

d) Az alkalmazkodni nehezen tudók

Ide azokat soroltuk, akik szintén részt vesznek mind az első, mind a második gazdaságban, de háztájijuk nagyságrendekkel kisebb az előző csoportba tartozókéénál, illetve az első gazdaságban betöltött munkakörök alapján nem sorolhatók a foglalkozási elit kategóriájába. Tevékenységük a második gazdaságban leginkább arra szolgál, hogy elért társadalmi státuszukat biztosítsák, stabilitásra törekszenek. Feltételezzük, hogy az ez alá a kategória alá soroltak teszik ki a falu többségét. 4–5 esetben végeztük el a részletes elemzést, s ebből extrapoláltuk megállapításainkat a számos, részletesen nem végig kérdezett interjú alanyunkra. Mindezek alapján az a feltételezés is megfogalmazódott bennünk, hogy a származást tekintve, a csoportba soroltak felmenői szegényparasztnak vagy cselédek voltak. Többnyire önellátásra törekszenek és a háztartás pénzbeli kiadásainak csökkentésére. Esetükben tehát a gazdasági recesszióhoz való alkalmazkodás stratégiája alapvetően a létbiztonságra irányul, a kockázatvállalási tényezőket igyekeznek kizárni a család életéből, gazdálkodásukban védekezőképp a természetes kapcsolatokra való áttérést preferálják.

A háztájit többnyire egyéni-családi munkaerővel művelik, a gépesítettség foka alacsony. Szüret idején a többletmunkát munkaerő-csere révén biztosítják, a rokonság, a szomszédok és a barátok segítségével. Fontos kiemelni, hogy jelentős részük a hatvanas évektől fogva ingázó volt, a budapesti és debreceni iparban történt leépítések elsősorban őket sújtották. Tőkefelhalmozásuk nem ért el olyan nagyságrendet, hogy most

mobilizálható vagyont tudnának vállalkozásba fektetni. Kiszolgáltatottságuk eléggé nagyfokú, a felemelkedés lehetőségeit alacsony képzettségi szintjük miatt sem tudják kihasználni.

e) Akik a negyedik gazdaságból élnek

Néhányan a negyedik gazdaság szférájában tevékenykednek. Véleményünk szerint ők szintén vállalkozóknak tekintendők: igyekeznek tőkét felhalmozni, pénzt gyűjteni és befektetni, bár alacsony társadalmi presztízsű ügyletek révén. Talán épp a negyedik gazdaságban találkozhatunk leginkább az autonómiára törekvés, a piaci koordinációnak való teljes alárendelődés ügyében működő vállalkozókkal. Néhány falubeli cigánynak a kelet-európai cigányszolidaritás alapján is működő ruha- és színesfém-üzlete mellett egy-két özvegyasszony illegális italkimérését sorolhatjuk ide. A megnövekedett alkoholigény kielégítésére létesült vállalkozások a lebukás veszélyével és költségével is számolnak. A piacralépés helyét esetükben (hasonlóan a cigányokhoz) az is meghatározta, hogy nem voltak széles kapcsolataik, mozgáslehetőségeik az önálló termelésben, vagy a nagy mozgást igénylő mozgókereskedelemben. Ennek oka az első két szférába lépés magas költsége, a kedvezőtlen hitelfeltételek, amik a perifériális csoportok felzárkózásának fő akadályai. Véleményünk szerint a nagy mobilitással bíró cigányok kereskedésből realizált haszna a tőkeallokáció hatékony formája.

Figyelembe kell venni e kérdés vizsgálatakor a növekvő munkanélküliséget is. A szűkebb térség nemzetgazdaságai olyan tartós és globális válságba jutottak az utóbbi időben, mely a foglalkoztatottság jelentős csökkenésével járt és jár együtt. Az így feleslegessé váló munkaerő, vagyis a megélhetési gondokkal küszködők egyre szélesebb köre kényszerül a negyedik gazdaságba. Ökiritófülpörsön a cigányvajda és családja vesz részt a „seftelésben”. Korábban az ingázók vezetője, majd a fülpösi vajda funkcióját viselő ember jelentős vagyont gyűjtött a kereskedésből. Annak feltérképezése, hogyan alakul az üzletmenet és a beruházási tevékenység, a jövő kutatásának egyik legérdekesebb feladata lehet.

f) A peremre szoruló

Az egyének gazdasági interakcióinak feltárása során a hatodik csoportot azok az emberek alkotják, akik a vagyoni helyzet, az életkörülmények perifériájára szorultak. Közéjük tartozik az özvegyek, különösen az özvegy férfiak jelentős része és a cigányok nagyobbik része is. Sokan küszködnek beilleszkedési zavarokkal, és a deviancia jelenségei is gyakoribbak körükben. Nemigen vállalnak munkát, kiadásait nyugdíjából, a szociális segélyekből és egyéb juttatásokból fedezik. Csak fogyasztóként vesznek részt a piacon, s lényegében az első gazdaság támogatásaiból élnek.

4. Mobilitás, foglalkoztatás, migráció

A községre vonatkozó statisztikai adatok alapján azt állapíthattuk meg, hogy a falu lakosságának mobilitási változásai egybeesnek az országban 1945 után végbement társadalmi-gazdasági átalakulások fordulópontjaival. Az ötvenes évek elején követett agrárpolitika, az erőszakos tsz-szervezés, a beszolgáltatási rendszer, a kulákoknak és családtagjaiknak kitelepítése nyomán megindult a paraszti népesség elvándorlása a faluból. 1949-ben három földbirtokos családot telepítettek ki, majd ezt követte 1950-ben a kuláklisák összeállítása, amelynek további 11 család esett áldozatául. A kitelepítettek nagyobb része a szakképzetlen ipari munkások sorába lépett. A kollektivizálás előbb-utóbb a faluban is elérte célját, egy birtokos család kivételével a korábbi birtokosok tsz-tagok lettek.

A környező ipari telepítések következtében tovább nőtt a mezőgazdaságból kilépők száma. Java részük el is költözött Mátészalkára, Nyíregyházára, Debrecenbe, Budapestre. A nyolcvanas évekre jellemző tendencia a mezőgazdaságból való kilépők városba költözése. Az egylépcsős mobilitás mellett nőtt a többlépcsős mobilitás is (mezőgazdasági fizikaiból szakmunkás, egyéb szellemi, vagy értelmiségi lesz, a segédmunkás szakmunkássá, illetve a szakmunkás értelmiségivé válik).

A falu társadalmi életében nagy szerepet játszik a *munkahely és lakóhely szétválása*. A napi ingázók jelentős részét (kétharmadát) a Mátészalkán (MÁV, Bútorgyár), Nyíregyházán, valamint Porcsalmán dolgozó betanított, illetve szakmunkások alkotják. A másik részük pedig Győrteleken, Fehérgyarmaton, Cégénydányádon dolgozik, többsége irodai alkalmazottként. A cigány lakosság körében is jelentős azoknak a száma, akik építőipari segédmunkásként dolgoztak Budapest, Debrecen ipartelepein, bár túlnyomó többségük csak ingázott és nem költözött el véglegesen.

Az 1980-as évektől a helyi munkaerő megtartásában jelentős szerepet vállalt az ököritőfűlpösi tsz. Melléküzemággént fonodát létesítettek, amely a helybeliek mellett a szomszédos falvak (Géberjén, Győrtelek, Kocsord, Rápol, Porcsalma, Fűlpösdaróc) lakosainak is munkalehetőséget nyújtott. Az itt dolgozók többsége nő volt, segéd-, illetve betanított munkás. 1990-ben, amikor az 523 tsz-tag kétötöde fonodában dolgozott. A helyi munkaerő aránya ebben az üzemágban meghaladta a 60 százalékot.

A tsz növénytermesztésre és állattenyésztésre rendezkedett be, és ennek megfelelően alakult foglalkoztatási struktúrája is (mezőgazdasági fizikai, gazdasági szakemberek, mezőgépeszek stb.). Az 1991-es év közepétől a fonodát felszámolták, így a tsz 1991 végén már csak 266 tagot számlált (közben a szétválás is megtörtént). A foglalkoztatási struktúra a következőképp oszlik meg a helybeliek, illetve bejárók között:

	helyi százalék	bejáró százalék
mezőg.-i fizikai	88	12
műszaki szakember	87	13
gazdasági szakember	86	14

A falu életében jelentős szerepe volt az 1953-tól működő Gyermekek és Ifjúsági Otthonnak. 1985-ig az intézet leányotthonként működött, és 100–110 gyereknek adott helyet. Az otthon 1975-ben 20, majd 1992. január 31-i megszűnéséig 41 főnek biztosított munkalehetőséget. Az intézetben tanárok, tanítók, nevelők, gazdasági és technikai szakemberek dolgoztak. Közülük ketten munkahelyük megszűnése után Mátészalkára költöztek, két pedagógus Mátészalkára, illetve Cégénydányádra ingázik, ahol hasonló gyerekotthon működik. A többség nem talált munkát. A faluban élő értelmiségiek nagyobbik részét az általános iskola foglalkoztatja. Az 1991/92-es tanév végén 26-an tanítottak az iskolában, míg a diákok száma a gyerekotthon megszűnésével 331-ről 259-re esett vissza. A helyi összeírások szerint további csökkenés várható, mivel a korábban szokásos 3–4 gyermekes családok száma egyre csökken. Az 1–2 gyermekesek vannak a legtöbben. A cigány etnikumúak körében továbbra is magasabb a népszaporulat, itt a 4–5 gyermekes család sem ritka.

Az 1990/91-es tanévben a beiratott cigány gyermekek száma 159 volt (110 falubeli és 49 intézeti), míg az 1991/92-esben 96. (Ez egyébként jól mutatja a két etnikum eltérő korosztályi megoszlását, hisz a cigányok közül majd minden negyedik, míg a nem cigányok közül csak minden tizedik iskolaköteles korú.)

A rendszerváltást megelőző húsz év *migrációs folyamatainak* részletesebb feltárása érdekében kérdőíveket töltöttünk ki egy negyven fős mintával, melyet az önkormányzati és a termelőszövetkezeti nyilvántartások alapján választottunk ki. Ennek alapján megállapítottuk, hogy az Ökörítőfülpösre betelepülők száma 1971 és 1980 között volt a legmagasabb (a megkérdezettek 55%-a), amit alapvetően a munkahely (iskola, gyermekotthon) határozott meg. Ebben az időszakban települt a faluba a ma ott élő értelmiség közel kétötöde, akik többsége a környező településekről (Csenger, Porcsalma, Tyukod, Géberjén) érkezett, de Nyíregyházáról, Szamosszegről is jöttek új lakosok a községbe. Ha a számításokat az összes betelepülőre vonatkozóan végezzük, akkor megállapíthatjuk, hogy 44 százalékban munkahelyi, 33 százalékban családi–házassági, 22 százalékban olcsó lakás miatt költöztek a faluba. A többiek esetében egyéb okok játszottak közre (pl. Erdélyből áttelepülés). Az Ökörítőfülpösre települők egyharmada 1989-et követően hagyta el korábbi lakóhelyét, házasság, illetve olcsóbb lakáslehetőség miatt. Az újabb betelepülők között kétharmadnyi a cigány etnikumhoz tartozók aránya. Többnyire alkalmi munkát is nehezen találó emberek, akik arra számítanak, hogy a faluban olcsóbban tudnak megélni.

A faluból elvándorlók száma az utóbbi években jelentősen csökkent, de még mindig nagyobb, mint a betelepülőké. Így például 1989-ben 89-en hagyták el a falut, míg a betelepülők száma 66 volt, 1991-ben 86-an költöztek el, és 58 új lakos érkezett a faluba. Ez a jelenség nagyrészt a cigány népesség nagyfokú fluktuációjával magyarázható.

A kérdőíves felmérésben az *ingázókra* vonatkozóan is gyűjtöttünk adatokat. Ezek alapján megállapítottuk, hogy a naponta vagy hetente ingázók jelentős része a segéd-, illetve a betanított munkás kategóriájába tartozik. Az ingázók között gyakrabban nő a munkanélküliek száma, mivel a leépülő vállalatoknál először inkább a drágább

munkaerőt jelentő (közlekedés, munkásszállás) bejárókat bocsátják el. Az elbocsátott volt ingázók között különösen magas a cigány népesség aránya.

Az Ökörítőfülpösi dolgozók lakóhelyét lakóhely szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja:

	Ökörítőfülpösi százalék	bejáró százalék
tsz	82	18
ált. iskola	90	10
START Kft	76	34
Önkormányzat	100	–
egyéb	75	25

A bejárók aránya a technikai szakemberek körében a legnagyobb, és az értelmiségiek között a legalacsonyabb.

Összefoglalásképpen két tendenciát kívánunk hangsúlyozni: Egyrészt azt, hogy továbbra sincs erős népességmozgás Ökörítőfülpös felé. Másrészt a lakosság alulképzett és cigány csoportjai számára rendkívüli mértékben beszűkültek a mobilitási lehetőségek.

Az ökörítőfülpösi cigányság helyzetére néhány mondatban szeretnénk kitérni. A faluban 380–400 cigány lakos él, a fülpösiak inkább elszórtan, míg az ökörítőiak egy tömbben, egy-egy vajda vezetésével. Java részük az általános iskola elvégzése után nem tanul tovább, rendszerint segéd- és betanított munkásként helyezkedik el. A nyolcadik osztályt elvégző cigányok 5–10 százaléka kerül csak szakmunkásképzőbe. Azok számára, akik 18 éves korukig nem végezték el az általános iskolát, felzárkóztató képzést szerveztek az iskolában — ezt 21-en sikeresen el is végezték.

A faluban a munkanélküliek közel kétharmada a cigányok soraiból kerül ki. Néhányan részt vesznek a „sefteléssel, csencseléssel” a negyedik gazdaságban, és a gyümölcszedő napszámosok java részét is a cigányok teszik ki. Egy család bérel közülük földet. Elmaradásuk, szegregációjuk a falu többi lakójától folyamatosan erősödik. Ezt természetesen tovább fokozza az az előítéletekkel megterhelt kapcsolat, mely a két etnikum viszonyára jellemző. A parlamenti és önkormányzati választások során is mozgósító ereje volt a cigányellenességnek.

Az önkormányzat a cigányság felmerülő szociális gondjait a pénzbeli juttatások mellett ingyenes tejjegyek szétosztásával vélte megoldhatónak, ami azonban a tejjegyekkel való üzleteléshez vezetett. Ez év tavaszán alakult meg a Hátrányos Helyzetű Romák helyi szervezete a faluban élő cigányok szociális és politikai érdekeinek védelmére. Ezt különösen indokolja az, hogy a munkanélküliség, a magas gyermekszaporulat és az ökörítői és fülpösi cigányok ellentétei miatt is rendkívül megnehezült az etnikum integrálódása a helyi társadalomba.

5. A rendszerváltás

A politikai szférában 1989–1990-ben végbement változásokat rendszerváltásként értelmezzük. A falukutatói program szempontjából a kérdés legérdekesebb számunkra az „ancien regime” és a jelenlegi rendszer helyi hivatásos politikusainak rekrutációs mechanizmusa. Kiinduló hipotézisnek azt az állítást tekintettük, miszerint a rendszerváltozással a formális hatalom azok kezébe került, akik a nyolcvanas években már megfelelő szimbolikus tőkével rendelkeztek ahhoz, hogy a falu legtekintélyesebb lakói közé tartozzanak. A rendszerváltás helyi támogatói közülük kerültek ki, s a változásokat saját karrierjük építésére használták ki. Mind látni fogjuk, a tétel alapvetően jól jellemzi a rendszerváltás rekrutációs mechanizmusát, azonban véleményünk szerint néhány kiegészítésre szorul.

A Kádár-korszak helyi politikai elitje

A faluhoz közigazgatásilag öt község tartozott, így a tanácsai és a pártapparátus, valamint a tsz vezetősége egyaránt ezekből a falvakból került ki. Az ÁFÉSZ hálózata más falvakat is felölelt, mint ahogy az alapvető orvosi és kereskedelmi infrastruktúra is. 1989-et megelőzően tehát a falu államhatalmi és infrastrukturális intézmények révén szorosan kapcsolódott a környező településekhez. Az elmúlt három évben az intézmények jelentős része megszűnt (tanács), illetve épp felszámolás alatt áll (egészségügyi infrastruktúra).

A politikai elit⁴ kiválasztásában nem a helyi illetőség volt a mérvadó, más szempontok érvényesültek. Meghatározó szerepe volt a mátészalkai járási és a nyíregyházi megyei pártbizottságnak. Lényegében ott dőlt el, ki töltse be az épp betöltendő vezető politikai funkciót. A kis régiók megszervezése, az összevonások révén megnőtt az így betölthető funkciók száma (a járás és a községek közé iktatott új szervezeti egységekkel, a körzetekkel). A demokratikus választási mechanizmus hiánya miatt a helybeliség kritériuma nem is juthatott nagyobb szerephez. Persze hiba lenne azt gondolni, hogy a politikai tisztségviselők esetében nem érvényesült valamiféle lokális kötődés. A baráti-családi kapcsolatok alapján kiépülő rendszerben az ismeretségnek és az ismertségnek kulcsszerepe volt.

A politikai vezetőkön kívül elkülöníthetjük a magas képzettségű szakemberek azon csoportját, melybe azok sorolhatók, akik kulcsfontosságú helyzetben voltak a falu, a tsz, az ÁFÉSZ és az iskola működtetésében. A főagronómustól a főkönyvelőig, az iskolaigazgatótól a tanácsai szakapparátust irányító tisztviselőig terjedő csoport jól képzett szakemberekből állt, de kiválasztásukról az adott terület politikai vezetője döntött, rekrutációjukban a baráti-családi kapcsolatok voltak a mérvadóak. Új tsz- vagy tanácsai vezető felbukkanásakor többnyire a szakembereknek is távozniuk kellett, hogy átadják helyüket az új vezető embereinek. Maguk a vezetők „honorként” kapták

meg a tsz, a pártbizottsági vagy a tanácsi elöljáróságot, s a hozzájuk személyileg kötődő szakemberekkel vették át egy-egy intézmény irányítását.

A magas képzettséggel rendelkezők között megkülönböztettünk egy másik, a politikai szférában kevésbé aktív csoportot. Mivel politikai hatalma az orvosnak, az állatorvosnak, a nem vezető beosztású pedagógusnak vagy a papnak jelentéktelen volt, kiválasztásukban a szakképzettség dominált, a lojalitás mértéke akár csekély is lehetett. A helybeliség sem lehetett kritérium, mivel a faluból nehezen volt megoldható ezeknek az értelmiségieknek az utánpótlása.

Származásukat tekintve a politikai vezetők többsége, szegényparaszti, cselédsorból való. Számukra a rendszer nagyobb lehetőséget biztosított a felfelé mobilitásra, és ezzel számosan éltek is. Ugyanakkor az egykori gazda és tisztviselő réteg leszármazottai körében rendkívül jelentős volt a migráció, illetve sokan kerültek a szakképesítés megszerzése révén a politikailag független pályákra.

A baráti–területi szolidaritás hálója átszötte az egész állami életet. Valamikori iskolatársak, falubeliek, szomszédok, rokonok egymás segítségére voltak problémáik elintézése során. Az MSZMP biztosított olyan találkozási lehetőségeket, ahol ápolhatók voltak ezek a kapcsolatok (pártiskola, továbbképzések, nyaralások, ünnepségek, vadászatok). Véleményünk szerint nem szabad zárt körnek tekinteni ezt az elitet, hisz a belépés lehetősége széles kör számára biztosítva volt.

Az új politikai elit összetétele

Az 1988-ban elkezdődött politikai változások folyamatában kiérlelődött a falu új politikusi garnitúrája. A jelenlegi politikai elit (akik részt vesznek az ügyek irányításában, illetve a múlt választásokon kinyilvánították erre igényüket) két csoportból áll: egyrészt a képviselőtestület tagjaiból, másrészt a volt MSZMP vezető tisztségviselőiből. Az 1989-es önkormányzati választásokon a testületbe két régi vezető került be függetlenként, a többiek kimaradtak. 8 képviselő és a polgármester új emberként került a testületbe. Összetételüket tekintve szignifikánsan csekélyebb a szegényparaszti elemek leszármazottainak aránya, a többséget egyrészt a marginalitásból, másrészt a parkoló-pályáról bekerült, nagy népszerűségnek örvendő helyi értelmiségiek alkotják (orvos, állatorvos, volt iskolaigazgató). Életkor szerint többségben van a 30–40 éves korosztály, míg a korábbi vezetés a 45 éven felüliek közül került ki. Rendkívül érdekes, hogy a Kádár-érában nem tartottak fenn egymással kapcsolatot, ellenzékké szerveződésük csak 1988 második felében indult meg.

A falu három vezető vállalkozója közül kettő tagja a képviselőtestületnek. Ők még a nyolcvanas években indították be vállalkozásukat. Két gyakorló pedagógus is testületi tag, akik jelentős, nagycsaládi üzemben művelt földet birtokolnak. Képviselő lett még az említett vezető értelmiségi, és egy helyi szinten közepes üzemű vállalkozó. A testület élén álló polgármester MDF-tag. A falu jelenlegi formális vezetői nagy többséggel nyerték meg a választásokat, így okunk van feltételezni, hogy a falu igyekezett a legtekintélyesebb embereket delegálni. A váltás már a nyolcvanas évek folyamán el-

kezdett érlelődni, hisz a jelenlegi vezetők gazdasági sikere akkortól eredeztethető. Marginális helyzetben voltak ugyan a múlt rendszerben, a faluban mégis nagy ismertséget és elismertséget szereztek. Az 1989-es változások előtt alacsony szintű volt köztük a szolidaritás, igazi csoportképződési folyamat csak a kampány időszakában indult meg a polgármester körül. A befelé ma meglehetősen zárt közösség a falun kívül gyenge kapcsolatokkal rendelkezik. Aktivizálható kapcsolatai az egy MDF-es polgármesteren kívül szinte senkinek nincsenek. Mindez csökkenti a lobbizás esélyét a megyei és országos szerveknél, különösen hogy a kiépülő kormánypárti kapcsolatháló amúgy is eléggé hiányosan szőtt a hajdani MSZMP-éhez képest.

A két választás során összeomlott az MSZMP-uralom Ökörítőfülpösön. Nem így történt a szomszédos Porcsalmán. Az ok véleményünk szerint az, hogy a helyi garnitúra egymás elleni kijátszása rendkívül jól sikerült az ellenzéknek. A tsz-en belül támadt villongások, a leleplezések és kitálalások olyan mértékben ártottak a volt kommunistáknak, hogy a velük szemben kialakult gyűlölet meggátolta megválasztásukat. A helyi ellenzék lényegében a negatív kampány eszközeit alkalmazta s két fő csoportot jelöltek ki támadhatónak: egyrészt a kommunistákat, másrészt a cigányokat.

Az összehasonlítás lehetőségei

(Ökörítőfülpös, Gencs, Borsava)

A kutatás jelenlegi — közbülső — fázisában a három község részletes összevetésére nem teszünk kísérletet. Az alábbiakban csak a feltárt főbb irányzatokat kívánjuk tárgyalni.

Az alapvető problémák a vizsgált falvak tekintetében eltérnek egymástól. A magyarországi falut leginkább sújtó gond a munkanélküliség növekedése, az első gazdaságba tartozó gazdasági egységek tönkremenetele (tsz, állami vállalatok). A romániai községben a reprivatizáció révén létrejött paraszti kisüzemek fennmaradása, működésük beindítása okozza a legtöbb fejtörést, ami azt is jelenti, hogy a Magyarországon oly égető munkaerő-felesleg Gencsen nincs jelen. Kárpátaljai terepünkön viszont a faluban nem indult meg a mezőgazdaságba való visszaáramlás, és nem omlott ugyan össze az állami szféra sem, de a megélhetési gondok növekedése, a bérszínvonal csökkenése a negyedik gazdasági szféra (az illegális és illegitim áru- és információmozgás, az ún. csencselés, seftelés) irányában ösztönzi az érintetteket. Itt csaknem mindenki foglalkozik „sefteléssel”, míg a magyarországi faluban csak néhány cigány család, Gencsen pedig szinte senki. A társadalmi megítélés szerint az effajta akciók az utóbbi két helyen alacsony presztízsűek, ugyanakkor Borsaván az elismertségük pontszáma jóval magasabb.

A foglalkoztatási problémák tekintetében éles különbségekkel találkozunk: Ökörítőfülpösön a korábban ingázók mint munkanélküliek tértek haza, és az elvándorolt magas végzettségűek helyébe a határokon túlról is érkezett pótlás. A munkaerő-felesleg növekedését nem ellensúlyozza sem elvándorlás, sem munka-intenzív eljárások beve-

zetése. Kárpátaljai terepünket is az ingázók nagy száma jellemzi, egyrészt a szomszédos Beregszász ipari létesítményei, másrészt a határ megnyílásával Magyarország felé (alkalmi munkavállalás, kereskedés). Gencsen nem tapasztaltunk nagyméretű mozgásokat, ami a kisparaszti gazdaságok magas munkaerő-szükségletével magyarázható.

Az eltérések mellett azonban jelentős azonosságokkal is találkozunk. Elsősorban a lakás- és fogyasztási kultúra terén indult meg azonos irányú mozgás — a modern populáris kultúra által kínált javak és értékek elsajátításának irányában. Ha a lakások belső terét, az étkezési és öltözködési szokásokat nézzük, sok azonosságra bukkanunk. Ebben persze nagy része van annak, hogy a közszükségleti cikkek jelentős részét Magyarországon szerzik be, vagy innét importálják. A mezőgazdasági csúcsmunkák idején a három faluban egyaránt gyakori a kalákázás. A hasonlóságok tárgyalásakor meg kell említenünk azt is, hogy a harmadik gazdasági szférába tartozó magatartások, akciók (munkahelyi lopások, fusizás) nagy számban fordulnak elő mindhárom közösségben.

Az azonosságok és különbségek miertjének feltárását, a korábban eltérő állami meghatározottságok megszűnésének leírását és a következmények elemzését kutatásunk legfontosabb feladatának tartjuk. Mint láttuk, a munkaerő-helyzet, a tulajdoni, jogi-szervezeti környezet tekintetében eltérő utakon járt és jár a három település. Ugyanakkor a tapasztalt azonos gazdálkodási és fogyasztási jellemzők is ebben a közegben jönnek létre. Indokolt tehát a kérdés: mindezt mennyiben a meglévő intézményi azonosságok (szocialista államszervezés maradványai) idézik elő, illetve mennyiben a tradíció (nemzeti identitás, önazonosság szintjén meg nem jelenő etnikai különbségek: házassági, fogyasztási szokások stb.). A kérdések pontosabb megfogalmazásához és megválaszolásukhoz finomítanunk kell a rendelkezésre álló kategória-rendszert. Erre az alábbi fejezetben teszünk kísérletet.

A kutatási feladat továbbgondolása

Ökörítőfülpös lakosságát nagyon hátrányosan érinti a magyar gazdaság elhúzódnál-
sága. Ezt leginkább a munkanélküliek magas száma mutatja. Ennél is aggasztóbb azonban, hogy a leépítések tovább folynak, s a falu fő gazdasági egységére, a termelő-szövetkezetre alighanem további csapások várnak. A faluban etnikai feszültségek is lappanganak a cigány és nem cigány lakosok közt.

A válság leginkább azt csoportot sújtja, amelyet a szakirodalom paraszt-polgároknak (Juhász P.), középrétegnek (Kovách I.), paraszt-munkásoknak (Szelényi I.) nevez. Helyzetük súlyossága akkor leginkább szembetűnő, ha Juhász Pál meghatározását vesszük tekintetbe, aki azt tartja a csoporthoz tartozók fő jellemzőjének, hogy „bér-munkás és vállalkozó egy személyben”. A munkanélkülivé váltak bér-munkás helyzete megszűnt, a második gazdaságban pedig megrendült a vállalkozói pozíciójuk. A tsz felvásárlási szerepének beszűkülésével ezeknek a nagyüzemhez erős szálakkal kötődő kisüzemeknek (Kovách I. hét kisüzem típusa közül az első, a kisüzemi forma nélküli

kisüzem volt körükben a legáltalánosabb) a mozgástere lecsökkent. Úgy véljük, itt érhető tetten Ökörítőfűlpös utolsó két évének meghatározó folyamata, a paraszt-polgárok tönkremenetele.

Amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy a paraszt-polgárok mint önálló csoport eltűnésének vagyunk szemtanúi Ökörítőfűlpösön, meg kell vizsgálnunk mely társadalmi csoportokba kerülnek, illetve kerülhetnek át az ide tartozók.

a) Proletarizáció

A bér munkássá válásra van a legtöbbeknek esélye, márcsak abból a gazdasági törvényszerűségből kifolyólag is, hogy a nagy mennyiségű munkaerő-felesleg leszoríthatja a munkabéreket, ami az itt befektetni szándékozók munkaeerő-igényes eljárások meghonosítására ösztönzi. A munkaerő-hiányos településekre irányuló elvándorlás lehet a folyamat másik csatornája.

b) Polgárosodás

Néhány vállalkozó típusú ember korábbi megtakarításainak befektetésével most kiugorhat, státuszemelkedést érhet el, bár a szűkös tőkemennyiség, a rossz hitellehetőségek (ne feledjük a korábban felhasználható nagycsaládi tőkeforrások — mint pl. rokoni pénzhitelezés — nagy része felélésre kerül), és a vállalkozáshoz szükséges ismeretek, személyi kapcsolatok hiánya erősen korlátozhatják azok számát, akik az érvényesülésnek ezt az útját választják.

c) Parasztosodás

Erdélyi kutatótársaink tapasztaltak ilyen irányú tendenciát: önellátásra épülő, teljes termelési vertikumot családi munkaerővel megvalósító kisparaszti üzemek létrejöttét. Magyarországon ennek lehetőségeit szűkítik a tisztázatlan birtoklási viszonyok, a vertikum kiépítésének magas költségei.

d) Középosztályosodás

A fogalom a nyugati „middle class” típusú, magas képzettségű és fogyasztási színvonalú alkalmazottak csoportjának létrejöttét jelöli. Az ökörítőfűlpösi magas szakképzettséggel rendelkezők közül néhányan bejutottak a helyi politikai elitbe, ezt a középosztályosodás egyik lehetséges csatornájának tekintjük. A fogalommal azt a folyamatot is érzékeltetni szeretnénk, amelynek során a volt paraszt-polgár szülők felhalmozott javaikat a jelenlegi recesszió közepette gyermekeik középosztályba juttatására (iskoláztatás, városi lakásvásárlás) használják fel.

A faluban eddig is jelen voltak lumpenelemek, akik elsősorban a cigányok és az egyedül élő, deprivált idős korúak közül kerültek ki. Most fennáll az esélye annak, hogy a csoport kiegészül a státuszcsökkenést elviselni csak deviánsként képes volt paraszt-polgár elemekkel. Hogy a városi lumpenrétegek sajátos falusi változatának megjelenéséről, avagy a falusi szegénység korábbi formáinak visszatéréséről van-e szó, ez a jövő még nyitott kérdése.

A „káderek–proletárok–paraszt-munkások–vállalkozók” Szelényi-féle tagolása a rendszerváltás során módosulásokon mehetett keresztül. Első pillantásra a káderek eltűnése, és a nyugati típusú *middle class* megjelenése tűnik a legjelentősebb momentumnak. Úgy látjuk, hogy a paraszt-munkások csoportja is bomlásnak indult, s kutatási terepünkön a Szelényi-féle kategóriák alapján a vállalkozók, a proletárok, az új középosztály néhány képviselője (magas kvalifikáltságú pályákon) és a szaporodó lumpenelemek vannak jelen. Új parasztság kialakulásáról nem beszélhetünk eleddig, bár van esély a kialakulására.

A vállalkozók tehát a falu lakosságának kontinuos csoportját alkotják. Kutatásunk során különös figyelmet fordítottunk kikérdezésükre, s bár adatgyűjtésünk korlátozott volt, tapasztalataink alapján három nagyobb csoportjukat különböztettük meg.

1. A vállalkozók régi csoportja, akik a nyolcvanas években vagy előbb kezdték a vállalkozást. Magas köztük a gazdag-paraszti leszármazottak aránya, így Szelényi megállapításai rájuk nézve igazak.

2. Káderek közül kikerült vállalkozók, akik státuszukat eképpen igyekeznek megőrizni. Többségük szegényparaszti leszármazott. Fontos feladat az ide soroltak korábbi tevékenységének elemzése is, hisz a tsz által kínált kvázi-vállalkozási lehetőségek (mellékküzemág, új értékesítési csatornák, lobbizás) kihasználásával már szerezhettek bizonyos vállalkozói tapasztalatokat.

3. A lumpenelemek közül kikerülő vállalkozók, akik a negyedik gazdaság révén kívánnak felemelkedni. Van köztük az ingázási lehetőségek megszűnése miatt állását vesztett cigány lakos is.

Eltérő társadalmi környezetből érkező emberek alkotják tehát ezt az új, a falu jövődjére szempontjából kulcsfontosságú csoportot. Közös bennük a piacra szerveződő gazdasági magatartás, a vállalkozás lassan felépülő és nyilvánosan képviselt ethosza.

Mindezeket azért is tartottuk fontosnak elmondani, hogy átgondolásra ajánljuk a középparasztság kontinuos társadalmi szerepéről szóló tézist. Szelényi Iván elemzését úgy összegezhetjük, hogy az 1945-ig nagyjából szervesen fejlődő falusi társadalomban a vagyoni-hatalmi-pozicionális tagozódás nagyrészt egybeesett a presztízs szerintiével. A szocialista államszervezési kísérlet a falu kialakult társadalmi tagozódását úgy kívánta megváltoztatni, hogy egyes csoportokat (pl. „kulákok” akik a legnagyobb tekintélynek örvendtek) diszkriminált és kitaszított korábbi helyzetükből. Az alsóbb csoportokat (cselédség, szegényparasztság) viszont preferálta és számukra pótlólagos forrásokat biztosított. A középparaszti elemeknek a korábbi társadalmi hierarchiában kivívott

társadalmi helye következtében megingott. Státuszuk stabilizálását, a lesüllyedés elkerülését különböző csatornákon vélték elérhetőnek. Erre kezdetben a káderré válással, majd a hatvanas évektől vállalkozások beindulásával kínálkozott lehetőség. Azaz a szocialista vállalkozók és részben a paraszt-munkások nagy része a korábbi társadalmi helyük megőrzésére, illetve visszaszerzésére törekvő középparasztok soraiból került ki. A '89 utáni helyzet, úgy tűnik, már nem írható le teljesen ezzel a társadalomtörténeti magyarázattal. Ezt látszik bizonyítani a helyi pedagógusok magatartása is. Tudjuk, hogy a szövetkezet ún. pedagógusi járadékként művelhető földterületet biztosított számukra. Ezen javarészt jól prosperáló paraszt-polgár kisüzemek működtek — a tsz felbomlásáig és csődjéig. Elbocsátások nem voltak az iskolában a tanári karból, így munkaerő-felleslegüket néhányan másodállásszerű, de a megváltozott piaci körülményekhez alkalmazkodó kisüzemekben hasznosítják (presszó és gyümölcsstermesztés). Mélyebb elemzést kíván tehát azoknak a magatartása, akik választásra kényszerülnek a middle class-ba jutás, a vállalkozóvá, vagy épp proletárrá válás alternatívái között. Valószínűleg hosszú távra is érvényes döntést kívánnak hozni. A társadalom átrétegződési folyamatát a hasonló döntések előtt állók nagy száma jelzi.

Ahhoz azonban, hogy eldönthessük, Ökörítőfülpösön egyedi esettel állunk-e szemben, illetve hogy a helyhez kötött megállapítások mennyire általánosíthatók, további esettanulmányokra vagy monografikus feldolgozásokra van szükség. További kutatásaink során a szakirodalomban kimunkált kategóriák (parasztosodás-visszapasztosodás, középosztályosodás, vállalkozóvá válás) segítségével próbáljuk megválaszolni eredeti kérdésünket: vajon beszélhetünk-e a regionális kapcsolatok megerősödéséről. Hogy helyes választ adhassunk, elemeznünk kell a háztartások működését, az önellátás fokának, a magas képzettségűek helyzetének alakulását (hogy valóban szaktudásuk funkcionális működtetése nyer-e teret, avagy átveszik a régi káderek szerepét), s legfőképp meg kell vizsgálnunk, hogy átmeneti, csak a recesszióra jellemző helyzeti elemekkel, avagy tartós, hosszú távú tendenciákkal találkoztunk eddigi vizsgálataink során.

Jegyzetek

¹ A Széchenyi István Szakkollégiumban 1992 tavaszán indult meg a kutatásra való elméleti felkészülés, mely során a téma bő szakirodalmában való tájékozódást és a kiinduló hipotézisek megfogalmazását végeztük el, majd a terepmunka következett: Beregszászon, Kolozsváron és Budapesten létrejött kutatócsapatok a nyár során tíz-tíz napot töltöttek a közös szempontok alapján kiválasztott három faluban: Kárpátalján Borzsaván, Erdélyben Gencsen és Magyarországon Ökörítőfülpösön.

A kutatásban Benda Gyula vezetésével Kolozsvárról Kató Csilla, Mátyás László, György István, Székedi Levente, Beregszászról Orbán Sándor, Picur Romen, Ivaskin Vladimir, Ilosvai Attila, Varga Sándor, Budapestről Hella Ferenc, Borsos Endre, Letenyi László, Fodor Albin és Csíte András vesz részt.

A munkát a Kereskedelmi Bank Rt., a „Diákok a tudományért” Alapítvány és a Széchenyi István Szakkollégium anyagilag támogatta, amit ezúton is köszönünk.

- ² Kovách Imre (1988) könyve utolsó oldalain felveti az akkor már felbukkanó válságjelenségek hipotézismódosító hatásait, a korábbi időszakra érvényes klasszifikáció átdolgozásának szükségességét. A vállalkozó fogalmát Kovách mind a Szelényi-, mind a Juhász-féle fogalomhasználatnál óvatosabban, szűkebb körre tartja alkalmazhatónak, utalva a befelé fordulás tendenciáira, az önellátás szerepének megerősödésére.
- ³ Háztartáson olyan társadalmi intézményt értünk, melyben különböző nemű és korú emberek a mindennapi megélhetés érdekében költségelszámolás és nyilvántartás nélkül teljesítenek egymásnak szolgáltatásokat, illetve átengednek javakat. Gazdaságon elsősorban olyan vállalkozást értünk, amely nem saját fogyasztásra, hanem piaci értékesítésre állít elő javakat. Nem tekintjük tehát pl. a földiázást gazdaságnak, ha csak a tulajdonosok személyes szükségleteinek fedezésére szolgál, és nem lépnek a javukkal piacra.
- ⁴ A rendszerváltás előtti és az azt követően kialakult politikai struktúra egy lehetséges értelmezését szeretnénk bemutatni Ökörítőfülpös példáján. A lokális kötődés szerepében és a tisztségek hierarchiájában végbement változások illusztrálására szolgál az alábbi összehasonlító táblázat.

1990 előtt

	<i>Helybeli</i>	<i>Nem helybeli</i>
<i>Nagyközségi vezetők</i>		többség
<i>Községi vezetők</i>	többség	
<i>Politikailag kiválasztott szakértelmiség</i>		többség
TSZ-ágazatvez., főkönyv., osztvez., Pb-alkalm.		
<i>Hivatali apparátus</i>	fele	fele
<i>Politikailag nem érintett szakértelmiség</i>	többség	
Orvosok, tanárok, pap, vállalkozók		

1990 után

	<i>Helybeli</i>	<i>Nem helybeli</i>
<i>Községi vezetők</i>	mindenki	
<i>Szakértelmiség</i>	mindenki	
<i>Hivatali apparátus</i>	mindenki	
Önkormányzatban nem résztvevő politikai elit volt MSZMP-vezetők	többség	

A táblázatból világosan látható, hogy a rendszerváltás két dimenzióban struktúráltá át a helyi politikai szférát. Egyrészt hangsúlyossá vált a lokalitás (ez a községek és a tsz szétválásával csak erősödött), a helybeli kötődés, aminek következtében a régi vezetők közül szinte senki sem tudta megőrizni pozícióját, másrészt a politikai élet döntő intézménye lett az önkormányzati testület. Mindez természetesen az intézményrendszer törvényi átszervezésének eredménye. A korábbi erősen tagolt vertikális hálót felváltotta (ezt a táblázat már nem tudja mutatni) egy olyan struktúra, mely két párhuzamos személyi kapcsolathálóból áll, az egyik a tsz-elnöké, a másik a polgármesteré. Az utóbbi az új szisztéma révén tudja kiépíteni a falun belüli kapcsolathálóját, míg a tsz-elnök a rendszerváltás előtről megmaradt egyetlen szervezet, a tsz révén.

- ⁵ Megjegyezzük, hogy a folyamat leírására ezt a kategóriát találtuk a legalkalmasabbnak, de a fogalom által kínált erkölcsi ítélet nem része értelmezésünknek.

Felhasznált irodalom

- Juhász Pál 1983. „Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek”, *Medvetánc*, 1.
Juhász Pál 1986–1987. „Mai képeink a parasztságról és a falusi társadalom néhány jellegzetességéről”, *Medvetánc*, 4, 1.
Kemény István 1992. *Szociológiai írások*. Szeged: Replika
Kovách Imre 1988. *Termelők és vállalkozók*. Bp.: MSZMP Társadalomtudományi Intézet
Márkus István 1992. *Az ismeretlen főszereplő*. Bp.
Sik Endre (szerk.) 1989. „A háztartás a gazdaság »örök« intézménye”, *Szociológiai Füzetek*, 48. Bp.
Szelényi Iván 1982. *Harmadik út?* Bp.: Akadémiai K.

